

Jakov Sirotković,
predsjednik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti

120 godina Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti

1. Osnivanje Akademije

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti osnovana je na dan 4. ožujka 1866. godine, prije 120 godina. Prve inicijative za osnivanje naučnoga društva u Hrvatskoj sastavni su dio preporodnih aktivnosti sredinom tridesetih godina prošloga stoljeća. Sazrijevaju i dobivaju legalnu osnovu u zaključcima Sabora četrdesetih godina, dok do neposredne akcije za početak rada dolazi 1860. godine.

Stoljećima prije toga stvaralo se i gomilalo na tlu Hrvatske, kao, uostalom, i u drugim krajevima današnje Jugoslavije, kulturno bogatstvo najviših vrijednosti. Veoma rano formirao se narodni književni jezik, štokavskoga, čakavskoga i kajkavskoga narječja, na kojemu su pisana vrijedna književna djela, drame, komedije, bilježene kronike i povijesni zapisi. Na ovim su prostorima nicali znanstvenici i umjetnici izuzetnih dometa, osnivači i članovi najstarijih evropskih akademija. Naše je graditeljstvo ostvarilo djela najviših umjetničkih vrijednosti.¹

U teške prilike, međutim, zapale su hrvatske zemlje nakon poznatog sporazuma s ugarskim kraljem Kolomanom 1102. godine. One su pro-uzrokovalе zaostajanje i u razvitku nacionalne svijesti, i nacionalne kulture.²

¹ Vidi o tome u: Ž. Dadić, *Povijest egzaktnih znanosti u Hrvata*, knj. 1, do kraja 18. stoljeća, knj. 2, do početka 20. stoljeća, Liber, Zagreb 1982, i M. Peić, *Hrvatski umjetnici, Znanje*, Zagreb 1968. O istom pitanju vidi, također, radove F. Račkoga i M. Krleže.

² O. Keršovani kvalificira taj događaj kao prvi, ali ne i zadnji, primjer »kako vladajući sloj prodaje nacionalnu i državnu samostalnost po cijenu održavanja klasnih privilegija« (u »Povijest Hrvata«, O. Keršovani, Rijeka 1971, 16), M. Krleža kao gubitak suvereniteta (»u osam stotina godina trideset dana hrvatskoga suvereniteta, to je čitava hrvatska politička bilanca na saldu suvereniteta« u »Malo-

Više od osam stoljeća Hrvatska je podijeljena, politički i ekonomski ovisna o velikim silama. Obaveze koje je hrvatsko plemstvo preuzelo na početku toga razdoblja održale su se u transformiranim oblicima sve do sloma Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine. To je ionako zaostale feudalne odnose u našim krajevima pogoršavalo, pa su se oni izražavali u ekstremnoj eksploataciji seljačkih masa, što je uvjetovalo česte nemire i dovodilo do sukoba velikih razmjera, kao što je bila seljačka buna Matije Gupca 1573. godine.

Kada su feudalni okviri u Evropi postali preuski i sve se više ispoljavali kao kočnica razvoja proizvodnih snaga, dolazi do revolucionarnih gibanja, među kojima su najznačajnija ona u Francuskoj. Na povijesnu scenu stupa buržoazija. Feudalni se sistem postepeno ruši ili se prilagođuje novim kapitalističkim odnosima. Ta je smjena povezana s procesima formiranja nacionalnih država s afirmacijom nacija, nacionalne kulture i nacionalnoga jezika.³

Taj se proces, međutim, nije mogao u »klasičnim« oblicima provoditi u Habsburškoj Monarhiji. Njezinom centralističkom sistemu, apsolutizmu, politici zasnovanoj na interesima vladajuće nacije odgovaralo je feudalno uređenje. Međutim, suprotnosti koje su se zaoštravale najprije u njezinim najrazvijenijim dijelovima i centrima, nužno su tražile promjene. Do njih je počelo i dolaziti, pa su se one morale odraziti i na gibanja u zaostalijim dijelovima imperije, a tako i na hrvatske krajeve.

U to vrijeme u Hrvatskoj se postepeno formira politički pokret, nazvan »ilirskim«. Taj je pokret bio toliko snažan i organiziran da je u nepuna dva desetljeća izgrađena cjelokupna nacionalna kultura. Osnovane su i dijelom izgrađene središnje njene institucije i trasirani su pravci njihova budućeg razvitka. U političkom smislu idejno se zasnovala koncepcija jugoslavenske zajednice i politike, koja je polazila od činjenice postojanja više srodnih naroda i spoznaje da »vlastiti nacionalni opstanak nužno nameće potrebu jedne političke zajednice, dovoljno široke da svakom od njih osigura maksimum uvjeta za samostalni nacionalni razvitak.«⁴

Zamisao o osnivanju nacionalnog znanstvenog društva pojavila se u samim počecima hrvatskoga narodnog preporoda, 30 godina ranije. Prvi ju je iznio Ljudevit Gaj u »Danici« 1836. godine prijedlogom da se osnuje Društvo prijatelja izobraženosti ilirske. Iste je godine o tome raspravljao Hrvatski sabor, koji donosi i zaključak »o unapređenju narod-

građanska historijska shema«, »Deset krvavih godina«, Zora, Zagreb 1971, 105. Onih »trideset dana« odnose se na Gupčevu bunu), dok V. Koščak kaže: »Hrvatski rodovi ... izabrali su Kolomana za kralja ne zato da sačuvaju svoje privilegije ... nego da opet uspostave cjelokupnost Hrvatske« (u J. J. Strossmayer — Franjo Rački, Politički spisi, Znanje, Zagreb 1971, 28).

³ Vidi: N. Stančić, Hrvatski narodni preporod 1790—1848 (u katalogu istoimene izložbe, Zagreb 1985, 1—30).

⁴ J. Šidak, Hrvatski narodni preporod, ideje i problemi, *Kolo*, 8, 9, 10/1966, 157). M. Krleža o tome kaže: »... Ideja o političkom ujedinjenju ilirskih zemalja javlja se kao logična formula na kraju dugotrajnog historijskog perioda, koji je trajao od Pribojevića i Orbinija do Flacija i od Križanića do Farlatija«. (M. Krleža, Uvodna riječ na znanstvenom savjetovanju u Zagrebu o 130. godišnjici hrvatskog narodnog preporoda, *Kolo*, 8, 9, 10/1966, 129.

noga jezika (*»de promovenda cultura linguae nationalis«*), u kojem se moli kralj da dopusti osnivanje »Učenoga društva za njegovanje prosvjete narodnim jezikom«. Kako do potvrde nije dolazilo, Sabor je spomenu ti zaključak obnavljao u nekoliko navrata idućih godina: 1843, 1845. i 1847. godine, kada je odobrenje dano, ali uz uvjet da se prethodno osigura odgovarajuća (*»dovoljna«*) glavnica. Međutim, sredstava nije bilo.⁵

Revolucija 1848. i 1849. godine, pa obnova apsolutizma idućih deset godina uz ukidanje ustava i Sabora, odložili su nastavak akcije za daljih 13 godina. U tom razdoblju jedino je dopušteno djelovanje »Društva za jugoslavensku povjestnicu i starine« od 1850. godine, kojem je bio Ivan Kukuljević na čelu. Tako je u Hrvatskoj stvorena »prva znanstveno-tehnička podloga modernoj historiografiji«. Kukuljević je bio i urednik časopisa »Arkiv«, prvi konzervator i čuvar starina »Kraljevine Hrvatske« te arhivar Zemaljskog arhiva. Cjelokupna djelatnost Društva bila je od iznimnog značenja za buduću Akademiju.

Neposredna akcija za osnivanje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti započela je 1860. godine, a inicirao ju je Josip Juraj Strossmayer, uz asistenciju Franje Račkog. Obojica zadojena idejama ilirskoga pokreta od mladih dana (Strossmayer za studija u Beču, a Rački za školovanja u Varaždinu), smatrali su da u novim uvjetima Akademija može postati najsnažnije sredstvo obrane nacionalnih težnji i značiti nastavak ostvarivanja kulturnoga programa hrvatskog narodnog preporoda. Tada je Strossmayer već biskup đakovački i predstavnik Slavonije u proširenom Carevinskom vijeću, u kojem se vatreno bori za ujedinjenje hrvatskih zemalja, za hrvatska državna prava i protiv mađarske (ugarske) hegemonije.

Već na prvom zasjedanju Banske konferencije u Zagrebu 10. prosinca 1860. godine, Strossmayer je dao svoj prilog (od 50.000 forinti) za glavnici koja je već 1847. godine tražena kao uvjet za početak rada »učenoga društva«. U znamenitom popratnom pismu Strossmayer kaže: »Narodna je knjiga i glavni plod duha svakoga naroda i glavno promicalo njegova razvitka, pače u nesnosnim prilikama javnoga života jedino sidro, koje ga čuva od propasti.« Govori, zatim, o uspjesima koji su u tom smislu postignuti, osobito kod Hrvata i Srba, koji »mogu pokazati na djelu koja bi i ostalim evropskim književnostima služila na slavu«, ali i o potrebi i želji slavenskoga juga da se prevlada rascjepkanost jezika i stvori »jedna knjiga«. U tom smislu nastavlja: »Ova želja, ma koliko smiona se komu vidjela, može i činom postati, jer joj stoje na službu svi potrebni djelnici una i vremena, pače čvrsto sam uvjeren, da će se duh jugoslavenskoga naroda prije ili poslije odjenuti jednom knjigom. Samo za sada nema još sredotočja u kom da sjedini svoje raznolike življe. Ovim sredotočjem imalo bi biti učeno društvo ili akademija, u kom bi se imali stjecati i sjedi-

⁵ Zanimljivo je da je Carska bečka akademija osnovana tek 1846. godine, dok je Mađarska akademija počela rad već 1830. godine, da u Bečkoj akademiji nije bilo ni jednog Hrvata i Slovenca i da su najveći otpor osnivanju Akademije u Zagrebu pružali Mađari (vidi: F. Šišić, *Postanak Akademije, Savremenik*, 1917, 133. do 136).

⁶ Vidi: M. Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, Globus, Zagreb 1985, 426.

niti svi bolji umovi hrvatski, srpski, slovenski i bugarski, da vijećaju, kojim bi se načinom imala stvoriti jedna narodna knjiga na slovenskom jugu i kako bi imala u svoje okrilje uzeti sve struke čovječje znanosti«. ⁷ To društvo imalo bi biti i glavna poluga »duševnoga preporođenja svega Jugoslavenstva«.

Smisao tih stavova možda je najbolje izražen u riječima Franje Račkoga, koje su neposredno nakon toga napisane: »Kad naš narod jednom sebi razvije svoju književnost na temelju svoga jezika, neće se tresti pred svakim vjetrom političke neizvjesnosti i neće se plašiti ne bi li mu mogući popječitelj (ministar) narodan jezik izagnao u domaći zapećak. Obezbjeda narodnoga bića zahtijeva da se što prije ustroji Akademija Jugoslavenska«. ⁸

Sabor je 29. IV. 1861. prihvatio prijedlog i imenovao dva odbora: jedan za izradu osnove pravila, a drugi koji će upravljati imovinom (prikupljenom glavnicom) do konačnog osnivanja Akademije. Prijedlog pravila bio je brzo urađen, jer se na tome već ranije radilo, pa ih je Sabor primio na sjednici od 29. srpnja iste godine, pod nazivom »Pravila Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti«, a osim toga, uz prikupljenu glavnicu (zakladu), odredio je i stalnu godišnju potporu i namijenio zgradu Narodnoga doma (bivši Ilirski dom u današnjoj Opatičkoj ulici 18) te Narodni muzej i knjižnicu (u današnjoj Demetrovoj ulici 1). Kako je Sabor bio raspušten već 12. XI. 1861, potvrda njegovih zakonskih osnova čekala je još gotovo dvije godine (7. VIII. 1863), ali su Pravila Akademije bila potvrđena samo u načelu. Bilo je ozbiljnih primjedbi, a prije svega je tražena izmjena formulacije o svrsi Akademije. Naime, carska vlada u Beču nije mogla prihvatiti prvobitnu formulaciju da je svrha Akademije »njege i potpora znanosti i umjetnosti na slavjanskom jugu među Hrvati, Srbiji, Slovenci i Bugari u narodnomu duhu i zajedničkoj prosvjeti«, jer su spominjani i narodi koji nisu u Monarhiji. Prerađena pravila mogla su biti prihvaćena u Saboru tek početkom 1866. godine (jer je ponovno sazvan krajem 1865), s time što je nova formulacija o svrsi, u kontekstu člana 1. (članak 1) glasila ovako: »Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti jest zavod zemaljski i ima svoje sjedište u Zagrebu. Njezina svrha jesu samostalna istraživanja na polju znanosti i umjetnosti, svestrano unapređenje istih, a osobito njegovanje jugoslavenskoga jezika i književnosti«. ⁹

Odmah nakon toga, 4. III. 1866, Franjo Josip I. potvrdio je pravila i tako je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti osnovana. Neposredno nakon toga prišlo se izboru prvih članova na temelju prijedloga Sabora (12. III. 1866). Na konstituirajućoj sjednici, već idućega dana (26. VII. 1866) Josip Juraj Strossmayer izabran je za pokrovitelja, a Franjo Rački, tajnim glasovanjem za predsjednika.

⁷ F. Šišić, *op. cit.*, 135.

⁸ F. Šišić, *ibid.*

⁹ *Ljetopis JAZU*, 1, 1867—1877, 7, 8 i 19. Vidi također: Đ. Körbler, *Osnutak, uređenje i rad Akademije, Savremenik*, Zagreb 1917, 141 i 142.

Akademija nakon toga radi punim zamahom, premda se bori s nizom teškoća. Zbog formalnih razloga vlasti su potvrdile izbor Strossmayera i Račkoga sa znatnim pomakom, a imenovanje F. Račkoga za predsjednika bilo je uvjetovano njegovom ostavkom na državnoj službi, bez plaće ili mirovine, što Jagić tumači »kao znak nemilostivog raspoloženja spram akademije« od strane vlade.¹⁰ Uoči izbora predsjednika, na članstvu su se zahvalili Ivan Kukuljević i Antun Mažuranić, o čemu postoje različita tumačenja. V. Jagić smatra da je osnovni razlog »u oprekama političkog mišljenja«, dok Körbler vidi uzrok u nezadovoljstvu izborom predsjednika.¹¹

2. Djelovanje Akademije do kraja prvog svjetskog rata

a. Akademija za Strossmayera i Račkoga

Strossmayer je bio pokrovitelj Jugoslavenske akademije od njezinih početaka do svoje smrti — od 1866. do 1905. godine, a Franjo Rački predsjednik je od osnivanja do 1886. godine, punih 20 godina. Nakon njegova sedmog ponovnog izbora 1885. (16. XII) ban Khuen Hedervary odbio je da ga potvrdi uz zahtjev da se izabere drugi predsjednik (20. XII. 1886). Razlozi su, naravno, bili političke naravi.¹² Početkom 1887. (2. I) Rački se morao povući s dužnosti nakon insceniranog sudskog procesa, a u vezi s optužbama da pretvara Akademiju u agitacijski biro protiv vlade.

Odstupajući, Rački se osvrnuo na proteklih 20 godina rada i, uz ostalo, kazao: »Naša je Akademija osnovana da ponajprije hrvatskom narodu služi, da izpituje njegov jezik, njegovu povijest, pravo i književnost, do-

¹⁰ V. Jagić, *Suvremenik*, op. cit., 137.

¹¹ Đ. Körbler, op. cit., 144.

¹² F. Rački je već početkom 1883. pokrenuo akciju da se u 1885. godini, u sklopu proslave 50. obljetnice preporoda, održi u Zagrebu sastanak »književnika i gojitelja pojedinih struka znanosti« Hrvata, Srba, Slovenaca i Bugara (Jugoslavenska akademija tražila je o tome mišljenje od »Srpskog učenog društva«, »Bugarskog književnog društva«, »Matice hrvatske«, »Matice dalmatinske«, »Matice srpske«, »Matice slovenske« i »Pravničkoga društva« u Zagrebu). Nakon dobivenih pozitivnih odgovora, Akademija je uputila zemaljskoj vladi (7. IV. 1884) prijedlog pravila za taj skup s molbom da ih potvrdi. Sada je to bilo formulirano kao »Prvi sastanak Jugoslavenskih književnika u Zagrebu«. Ban (Khuen Hedervary) odbio je molbu gotovo godinu dana kasnije (3. III 1885). Odmah nakon toga, na prijedlog Račkog, zaključeno je da Akademija sama organizira proslavu »50. godišnjice preporoda hrvatske knjige«, a da se gore navedena društva pozovu kao gosti, što su u Saboru mađaroni kvalificirali kao mimoilaženje naredbe vlade i političkom demonstracijom, koja pretvara Akademiju »u agitacioni bureau proti sustavu i vladi«. Rački je oštro reagirao člankom u »Pozoru« (15. svibnja 1885. br. 111). Uvrijeđeni zastupnici tužili su Račkoga sudu radi »uvrede poštenja«, pa ga je Kraljevski sudbeni (banski) stol u Zagrebu osudio »na kaznu zatvora od 20 dana, koja se po paragrafu 261. k. z. pretvara u novčanu globu od 100 forinti na korist uboške zaklade grada Zagreba«. Žalbu je odbio i kaznu potvrdio Visoki kraljevski sudbeni stol sedmorice 17. V, a 25. V. 1885. Rački je položio 100 forinti »kod ovosudnog ravnateljstva pomoćnih ureda«. (Prema »Korespondencija Rački-Strossmayer«, op. cit., knj. III, str. 377—413. Dodatak: »Spisi o predlogu F. Račkoga o sazivu kongresa jugoslavenskih književnika i o procesu Rački-Crnković«).

movine njegove prirodne odnošaje. A posvećujući znanstven rad hrvatskomu narodu upućena je ne samo pravili, nego i znanošću, nego i znanstvenom metodom na jezik, na biće, na povijest, na pravo, na književnost, na zavičaj srodnih mu plemena velikoga slovjenškoga roda».¹³

Napad na Račkoga bio je, zapravo, izraz nezadovoljstva s cjelokupnim djelovanjem Akademije. Naime, nakon Austro-ugarske (1867) i Hrvatsko-ugarske nagodbe (1868), a osobito nakon njene revizije (1873), ugarska je vlada nastojala u svemu ograničiti u Hrvatskoj i ono malo samoupravnih prava, na političkom i kulturnom planu, pa se tako na udaru našla i Jugoslavenska akademija. Nije više odgovaralo ni ime niti njena samostalnost, a pogotovu njezina slavenska, jugoslavenska i hrvatska orijentacija. Strossmayer je i kao političar i kao biskup u niz navrata javno istupao i zalagao se za slavensku uzajamnost i jedinstvo crkve. Njegovi poznati govori na Vatikanskom koncilu 1869. nisu naišli na odobravanje, a njegovo pismo (*»Promemorija«*) Ruskoj vladi 1876, u kojem govori o potrebi sklapanja konvencije između Rusije i Katoličke crkve, razljutilo je cara. U njemu, naime, Strossmayer izlaže svoja gledanja na razvitak političkih događaja u Evropi i sugerira ruskoj vladi jačanje položaja u Evropi, upozoravajući na način kako da ga »što prije učini stalnim, čvrstim i definitivnim«, a »u korist Slavena i svega čovječanstva«. Nameće nam se odmah misao o povezanosti s idejama i ličnošću Jurja Križanića. Treba podsjetiti da su suvremenici Strossmayera izuzetno cijenili. Ubrajali su ga među najistaknutije svjetske ličnosti, a nazivali su ga i genijalnim.¹⁴

Do krajnjeg careva nezadovoljstva došlo je, međutim, kada je Strossmayer 1888. (27. VII) rektoru Kijevskog sveučilišta poslao pozdravni telegram u povodu proslave 900. obljetnice pokršćavanja Rusa. Režimska štampa Beča, Pešte i Zagreba odmah ga je oštro napala, a vrhunac je bio verbalni okršaj s Franjom Josipom I. u Bjelovaru 12. rujna iste godine, u kojem je car taj telegram ocijenio kao postupak bolesna čovjeka uz tvrdnju da se u Kijevu radilo o skupu najgorih revolucionara, koji je uperen protiv pape i Katoličke crkve, te protiv ruske i austrijske vlasti. Stros-

¹³ Rad JAZU, 86, Zagreb 1887, 228.

¹⁴ Prema: V. Koščak, Strossmayer-Rački, Politički spisi, *op. cit.*, gdje je pri-ložen prijevod »Memoranduma ruskoj vladi« (podnaslov »Spomenica o važnosti i koristi konvencije koju bi trebalo da utanači slavno Rusko carstvo sa Svetom apostolskom stolicom«) na str. 203—224. Koščak prenosi, prema Setonu Watsonu u »Južno slavensko pitanje u Habsburškoj monarhiji«, mišljenje talijanskog državnika Minghettija, koji smatra da su među suvremenim ličnostima samo dvojica (Bismarck i Strossmayer) za koje je stekao dojam »da pripadaju nekoj drugoj vrsti nego mi ostali« (*op. cit.*, 9). Spominje i prilog Watsonovoj knjizi o korespondenciji poznatog engleskog državnika Williama Ewarta Gladstona i Strossmayera i veliko zanimanje koje je ona pobudila u Evropi. »Pro memorija« (odnosno »Memorandum« odnosno »Spomenica«) Ruskoj vladi na latinskom originalu objavljena je u »Korespondenciji Rački—Strossmayer«, knj. druga, str. 49 do 64. F. Šišić u predgovoru kaže da je »memorandum bez sumnje najvažniji politički spis Strossmayerov«, u kojem se »u punoj svjetlosti vidi njegovo snažno slovensko osjećanje, njegove zebnje i nade u budućnost Slovenstva, kao i njegova genijalna koncepcija evropske politike, koja se nas danas doima kao neko proroštvo što se upravo ispunilo« (*op. cit.*, V). Govori također, o »vjerskom liberalizmu« Strossmayera i o njegovoj »genijalnoj ličnosti«. Vidi također i druge radove F. Šišića o J. J. Strossmayeru.

smajer je odgovorio da je telegram poslao pri najpunijoj svijesti, da mu je savjest čista i potpuno mirna, da je papa njegovim objašnjenjem umiren i da smatra nemogućim da je skup bio takav kakvim ga je car opisao.¹⁵

Kada se osim svega toga ima na umu da je Strossmayer u stalnoj konfrontaciji s mađarskim predstavnicima i vlastima, da je praktički napustio aktivnu politiku iz protesta kada je većina Narodne stranke kapitulirala pred Mađarima pri reviziji Hrvatsko-ugarske nagodbe, da je osuđivao i sve slične kasnije postupke, koji, kako kaže, samo koriste »neprijatelju našega naroda . . . mađarskom molohu, koji nâs i ostale narode guta, davi i ždere«,¹⁶ onda je razumljivo što su se vlasti odlučile da poduzmu još energičnije mjere. Provođe se pripreme za ukidanje Jugoslavenske akademije i stvaranje nove, koja bi bila u potpunosti podređena mađarskim vlastima i utjecajima. O tome Rački piše Strossmayeru:

»Radi se zbilja Akademiji o glavi. Kada ju vlada ne može mirnim putem dobiti u svoju vlast, kano da se odlučila na Kaiserschnitt. Misli, naime, Saboru predložiti osnovu kojom se 'Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti' raspušta, te ujedno stvara 'Kraljevska hrvatska akademija znanosti' . . . Mi ćemo se ovdje boriti do skrajnosti, te samo sili odstupiti. U ostalom, možebit će nam poći za rukom buru utišati. Ali budimo na sve pripralni. Poslije 25-godišnjega upornoga i uspješnoga rada ovako se kani postupiti sa zavodom toli zaslužnim! Ja ne bih, dakako, htio biti članom hrvatsko-mađarske akademije.«¹⁷

Strossmayer, nakon što je »bura utišana«, govori kako je Akademija »jedina sjajna točka u našem javnom životu« i da njezinu autonomiju i slobodu valja čuvati »kano oko u glavi«. ¹⁸

Proslava koja je o 25. obljetnici Jugoslavenske akademije održana 1892. godine (10. XII) bila je pod neposrednim dojmom tih zbivanja, pa je razumljivo što su u opsežnom referatu Račkoga bila razmatrana i pitanja s njima vezana, premda je bilo težište na rezultatima rada.¹⁹

Rački tada obrazlaže načelo samouprave Akademije, argumentirajući njezinu opravdanost iskustvima i primjerima većeg broja starih evropskih akademija, i smatra je bitnom pretpostavkom slobode znanstvenoga rada, pri čemu uzima u obzir i prilike u našem javnom životu.²⁰

U prvih 25 godina Jugoslavenska je akademija objavila 241 knjigu, što je izuzetan rezultat, okupila je 118 istraživača. Djelatnost Akademije obuhvaćala je znanstvena istraživanja te sabiranje i izdavanje znanstvene građe, a težište je bilo na jeziku i povijesti.

¹⁵ Prema: Korespondencija Rački—Strossmayer, knj. IV, uredio F. Šišić, JAZU, Zagreb 1931, 21—22.

¹⁶ Korespondencija . . . op. cit., 331.

¹⁷ Korespondencija . . . op. cit., 321.

¹⁸ Korespondencija . . . , op. cit., 331.

¹⁹ Ljetopis JAZU, 7, Zagreb 1892.

²⁰ Ibid., 117.

Rad na »Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika« povjeren je Đuri Daničiću²¹, istaknutom srpskom filologu, učeniku Vuka Karadžića, prvom tajniku Jugoslavenske akademije. Građa je sabirana punih 13 godina iz svih dostupnih hrvatskih i srpskih pisanih izvora, iz svih predjela gdje žive Hrvati i Srbi, znanstveno je obrađivana po metodama suvremene leksikografije, a 1880. godine počelo je objavljivanje. U tom razdoblju objelodanjeno je 25 knjiga zbornika »Starine«, 19 knjiga starih pisaca, 27 knjiga povijesne građe u zbornicima »Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium« i »Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium«. Rezultate znanstvenih istraživanja Akademija je već 1867. godine počela objavljivati u časopisu »Rad«. U 25 godina objavljeno je 112 knjiga. Također je u posebnoj ediciji »Djela« objavljeno 14 knjiga.

Nakon 25 godina rada raspolagala je Jugoslavenska akademija bogatom znanstvenom knjižnicom, dragocjenim arhivom rukopisa i listina i novom zgradom (Palača JAZU), u koju je uselila 1880. godine. Tu je bio smješten i arheološki odjel Narodnoga muzeja, koji je u to vrijeme bio pod upravom Akademije. Godine 1884. u toj je palači otvorena i Strossmayerova galerija, koja se u početku sastojala samo od biskupove donacije.

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u prvih 25 godina rada pod vodstvom Strossmayera i Račkog razvila se u snažnu znanstvenu ustanovu, afirmiranu u međunarodnim razmjerima. Bitno je utjecala na razvitak visokoga školstva u Hrvatskoj i odgoj mladih istraživača, te na procvat umjetnosti i novih znanstvenih i umjetničkih ustanova, a imala je i značajnu ulogu u razvoju i širenju znanosti i u drugim južnoslavenskim krajevima.

b. Nakon Račkog i Strossmayera do pedesete godišnjice Akademije (1893. do 1917)

Poslije Račkoga, predsjednici Jugoslavenske akademije do kraja prvoga svjetskog rata bili su: Pavao Muhić (1887—1890), Josip Torbar (1890—1900), Tade Smičiklas (1900—1914) i Tomislav Maretić (1915—1918). Rački je, međutim, stvarno rukovodio Akademijom za vrijeme Muhića i dobrim dijelom za vrijeme Torbara, dok mu je Smičiklas bio duboko odan i nastavio je njegovim putom. U nepunu godinu dana nakon smrti Račkoga napisao je njegovu biografiju.²²

Za povijesnu valorizaciju Franje Račkoga od posebnog je značenja korespondencija između Račkoga i Strossmayera, koju je Ferdo Šišić znan-

²¹ U povodu 150. obljetnice rođenja Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i Srpska akademija nauka i umjetnosti organizirale su od 8. do 12. prosinca 1975. godine znanstveni skup o Đuri Daničiću, koji je svestrano osvijetlio tu izuzetnu ličnost srpske i hrvatske znanosti i kulture (Vidi: Zbornik o Đuri Daničiću, JAZU—SANU, Zagreb—Beograd 1981).

²² T. Smičiklas, Život i djela Franje Račkoga, Djela JAZU, knj. XV, Zagreb 1895, V—VI.

stveno obradio i uredio, koju je Akademija objavila u četiri knjige (od 1928. do 1931. godine). U njima je, na preko 1.800 strana, sadržano 1.404 pisma, s nizom priloga, prije svega Strossmayerovih zapisa i dokumenata (od 1886. do 1893. godine).

Strossmayer je bio pokrovitelj Akademije sve do svoje smrti 1905. godine. Smrt Račkoga duboko ga je potresla, pa kako je već bio u visokoj starosti, nije se više mnogo bavio poslovima Akademije, a teško je doživljavao i ukupnu situaciju u kojoj se nalazila Hrvatska, premda je bio gotovo siguran u skoru propast Austro-Ugarske i u bolju budućnost hrvatskoga i svih južnoslavenskih naroda. Tade Smičiklas, sada već kao predsjednik Akademije, napisao je, odnosno uredio, već 1905. godine i Strossmayerovu biografiju.^{22a}

Ti Smičiklasovi radovi o Račkom i Strossmayeru nisu ni do danas nadmašeni, premda je bilo više pokušaja i premda su u toku idućih decenija proširivani izvori.

Značajan prilog osvjetljavanju ličnosti Franje Račkoga, naročito njegova znanstvenoga doprinosa, jesu radovi priređeni za »Zbornik Zavoda za povijesne znanosti JAZU« u povodu 150. obljetnice rođenja Račkoga, premda su i sami urednici naznačili nepotpunost toga izdanja. Veliku vrijednost, međutim, predstavlja prva cjelovita bibliografija radova Račkoga i radova o njemu, koja je tom prilikom urađena.²³ U tom je području manje urađeno za Strossmayera, a njegov znanstveni prinos gotovo je u potpunosti zanemaren. U prijašnjim, pa i u najnovijim radovima o Strossmayeru, postoje brojne konfliktne, jednostrane, neprecizne pa i proizvoljne ocjene o bitnim pitanjima njegovih idejnih polazišta i političke uloge.²⁴

^{22a} Nacrt života i djela biskupa Josipa Jurja Strossmayera i izabrani njegovi spisi: govori, rasprave i okružnice, 443 strane, od čega se 128 strana odnosi na biografiju.

²³ Vidi: A. Gulin, Bibliografija radova Franje Račkoga i bibliografija radova o njemu u Zbornik Zavoda za povijesne znanosti JAZU, 9, Zagreb 1979, 275—373.

²⁴ Tako, npr., F. Šišić smatra »da je ideja izmirenja istočne sa zapadnom crkvom temeljna ideja biskupove duše i života, s kojom su u natješnjoj vezi sve ostale njegove ideje i djela (pa i politička)« (Korespondencija Rački—Strossmayer, knj. IV, op. cit., VII). Sličnoga je mišljenja i V. Koščak, s time što smatra da je najimpresivniji pothvat Strossmayerov njegov istup na Vatikanskom koncilu (V. Koščak, op. cit., 10), zbog čega je nazvan i liberalnim crkvenim prelatom. V. Bogdanov govori o biskupovoj »austrofilskoj nastrojenosti« i »austrofilskom jugoslavenstvu« i konfrontira ga s »uistinu narodnim političarima«, kao što su Svetozar Marković i drugi na srpskoj, te Milan Mikanac, Antun Starčević i Frane Supilo na hrvatskoj strani (V. Bogdanov, Historija političkih stranaka u Hrvatskoj, Novinarsko izdavačko poduzeće, Zagreb 1958, 626 i 627). U svojoj najnovijoj knjizi M. Gross, analizirajući istupanja Strossmayera i Vraniczanya u proširenom Carevinskom vijeću, kaže: »Strossmayer zastupa konzervativno, a Vraniczany liberalno mišljenje« (M. Gross, Počeci hrvatske moderne, Globus, Zagreb 1985, 451). S Bogdanovom polemizira Pleterski, smatrajući da njegova ocjena »proizlazi iz primene pogrešnog merila« (J. Pleterski: Nacije, Jugoslavija, revolucija, Izdavački centar Komunist, Beograd 1985, 81). Prilikom odavanja počasti Strossmayeru o 75. obljetnici njegove smrti na svečanoj sjednici Jugoslavenske akademije 1980. godine, u referatu o ličnosti i djelu Josipa Jurja Strossmayera iznesen je sažet, ali cjelovit pregled svih osnovnih područja Strossmayerove djelatnosti, u

Može se, stoga, kazati da je u tome naša znanost, a posebno Jugoslavenska akademija, tim velikanima hrvatske, jugoslavenske i svjetske kulture, utemeljiteljima suvremene (moderne) hrvatske znanosti, ostala veliki dužnik.

Cjelokupna djelatnost Jugoslavenske akademije u toku njezine druge četvrtine stoljeća (1893. do 1917) u osnovi je značila nastavljjanje programa koji su zasnovali Strossmayer i Rački. Prilike za Austro-Ugarsku postajale su sve složenije na vanjskopolitičkom planu, zaoštavali su se odnosi, Balkan je postajao poprište vojnih sukoba, približavao se prvi svjetski rat i raspad Monarhije. I unatoč teškim prilikama u Hrvatskoj, zategnutost između vlasti i Akademije u određenoj je mjeri popustila, što se povoljno odrazilo na njezin rad. Prilikom obilježavanja 50. obljetnice Jugoslavenske akademije godine 1917. konstatirani su veoma dobri rezultati.

U pedesetoj godini djelovanja Akademije (1917. godine) već je bilo objavljeno 215 knjiga znanstvenog časopisa »Rad«, što je veoma blizu slijedu izlaza iz prvih 25 godina. Objavljena su bila 34 sveska »Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika«, koji je nastavio uređivati Tomo Maretić, 39 knjiga »Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium« i 35 knjiga »Starina«, 25 knjiga edicije »Stari pisci hrvatski« te 50 knjiga »Djela« (uključujući i druga samostalna izdanja).

U tom su razdoblju pokrenuta i nova izdanja, među kojima: »Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena« (objavljena je od 1896. do 1917. godine 21 knjiga, s prilogima preko 200 suradnika), »Građa za povijest književnosti hrvatske«, pokrenuta 1897, izašlo 8 svezaka, »Znanstvena djela na opću naobrazbu«, 6 knjiga, »Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae«, 14 svezaka, u kojima je obrađeno razdoblje od 1101. do 1373. godine, »Prirodoslovna istraživanja Hrvatske i Slavonije«, 10 svezaka, »Izvjješća o raspravama matematičko-prirodoslovnoga razreda«, 7 svezaka, »Prinosi za pravno-povijesni rječnik« Vladimira Mažuranića, 6 svezaka. Godine 1912. započeo je rad na zborniku koji bi objavljivao rezultate istraživanja o narječjima i dijalektima u svim našim krajevima. Godine 1911. Jugoslavenska je akademija zaključila da u zajednici sa Srpskom akademijom, Maticom slovenskom i Bugarskom akademijom pristupi izradi »Jugoslavenske enciklopedije«, ali početak balkanskoga rata, pa zatim svjetskoga, onemogućili su nastavak započetoga rada, te se Akademija godine 1915. odlučila da u takvim okolnostima sama radi na »Hrvatskom biografijskom rječniku«, te je, uz prikupljanje građe izdala prvi ogledni svezak.

kojoj je implicirana i objektivna ocjena, koja može služiti kao solidna osnova za buduću potpuniju razradu. (H. Sirotković, O liku Josipa Jurja Strossmayera, pokrovitelja JAZU, Predavanja JAZU, Zagreb 1980). Može se posebno upozoriti na pregled Strossmayerove aktivnosti na planu kulturne i znanstvene suradnje i mnogobrojnih potpomaganja inicijativa u mnogim krajevima naše zemlje. Vrijedna je pozornosti suradnja s braćom Miladinov u vezi s tiskanjem zbirke pjesama na makedonskom jeziku (Vidi o tome šire u: H. Polenaković »Braća Miladinovci i dr. Franjo Rački u: Zborniku Zavoda za povijesne znanosti JAZU, 9, Zagreb 1979, 259—268).

Knjižnica Akademije dobro se razvijala i krajem razdoblja u njoj je bilo oko 70.000 svezaka. Arhiv se 1892. godine odvađa od knjižnice i 1917. godine ima oko 2.700 rukopisa i preko 30.000 izvornih listina. Strossmayerova galerija povećala se od 235 na 470 slika i 18 skulptura, s vrijednom knjižnicom i grafičkim odjelom.²⁵

3. Razdoblje Kraljevine Jugoslavije i o Hrvatskoj akademiji (1941—1945)

a. Akademija između dva rata (1918—1941)

Propašću Austro-Ugarske i osnivanjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u prvi mah se nije ništa izmijenilo u radu Jugoslavenske akademije. Ona je nastavila djelovati na osnovama Pravila iz 1866. u istom sastavu i pod istim vodstvom. Dr Antun Bauer, nadbiskup zagrebački, a redovni (pravi) član od 1899. godine, izabran je za pokrovitelja Akademije 1915. (10 godina nakon Strossmayera to je mjesto ostalo ispražnjeno). Poslije njegove smrti (1937. godine) Akademija nije više birala pokrovitelja. Predsjednici su, između dva rata, bili: Vladimir Mažuranić (1918—1921), Gustav Janeček (1921—1924), Gavro Manojlović (1924—1933) i Albert Bazala (1933—1941).

Pravila Jugoslavenske akademije mijenjana su tek 1923. godine.

Odmah u početku ovoga razdoblja Akademija se suočila s veoma teškim materijalnim prilikama, jer su državne subvencije znatno smanjene, a vlastita sredstva drastično su izgubila na vrijednosti (glavnica i kamate). Izdavačka djelatnost svedena je na minimum i prvih 11 godina (1919—1929) kretala se između 3 i 8 knjiga na godinu, dok su jedva izlazila po dva broja časopisa »Rad«. Prilike su se popravile između 1930. i 1933, a znatnije od 1935. do 1940. godine. Ukupno su u razdoblju od 1919. do 1941. godine objavljene 293 knjige na blizu 50.000 strana.

U uvjerenju da su nastala vremena koja će omogućiti početak ostvarivanja kulturnog približavanja i ujedinjavanja Slavena na osnovama koje su zastupali Strossmayer i Rački, Jugoslavenska je akademija poduzela 1921. godine jednu takvu akciju. Tako su se u Zagrebu između 28. i 30. listopada 1921. sastali predstavnici Češke akademije znanosti i umjetnosti, Kraljevskog Češkog znanstvenog društva iz Praga, Srpske kraljevske akademije, Slovenskoga učenoga društva iz Ljubljane i Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Glavna svrha sastanka bila je pronaći način i uspostaviti savez između navedenih akademija i znanstvenih društava radi organiziranja zajedničkih programa i trajne (dugoročne) suradnje od uzajamne koristi.²⁶

²⁵ Podaci u ovom dijelu su po dr. Đ. Körbleru, *op. cit.*, 145—151.

²⁶ Bila je postignuta suglasnost o ovim pitanjima: razmjena svih publikacija, radu na bibliografiji prirodoslovnih nauka, zajedničkom časopisu za slavističke nauke, osnivanju prirodoslovne stanice (biološke) na Jadranu, zajedničkom radu na polju »historičko-juridičkih nauka«, glosariju »starih izričaja« koji su potrebni za čitanje latinskih, talijanskih, srpskohrvatskih i uopće slavenskih vrela, općoj struč-

Odaziva kod vlasti, međutim, nije bilo, pa su i ona istraživanja koja su bila u toku morala biti reducirana. Svečane izjave regenta Aleksandra prilikom posjeta Jugoslavenskoj akademiji i polaganja srebrnog lovor-vijenca pred Strossmayerovo poprsje sredinom 1920. godine (24. VI), o Strossmayerovu snu koji postaje java, a u novim uvjetima kad je »naš vaskoliki narod — kako se regent izrazio — stao na svoje noge i progle-
dao svojim očima« i kad »nesputan okovima . . . ima da stane tamo gdje mu pripada u visokoj civilizaciji«,²⁷ bile su samo providna licemjerna far-
sa. Istę je godine (1920), naime, već bila donesena »Obznana« (s ciljem onemogućavanja radničkog pokreta, uz zabranu KPJ), potpisan »Rapalski ugovor« (kojim je Italija dobila Trst, Goricu, dio Kranjske, Istru, Cres, Lošinj, Palagružu, Lastovo i Zadar, te Rijeku s okolicom, s posebnim sta-
tusom, dok je iduće godine (1921) proglašen »Vidovdanski ustav« (sank-
cioniranje centralističkog sistema i potčinjenosti vlade kralju). S veći-
nom naroda je postupano »kao s neprijateljem države«, dok je ekonomija zemlje postajala sve više ovisna o stranom kapitalu, podređena tuđim
interesima.²⁸ Aleksandar, tada kao kralj (Aleksandar I, 1921—1934), već
1929. godine proglašava diktaturu (6. I) poznatu kao »šestojanuarska«,
kojom se (sada već) Kraljevina Jugoslavija »afirmira« kao jedan od bur-
žoaskih režima najgore vrste.

Za Jugoslavensku akademiju to su najteži dani u njezinoj povijesti, dok je Strossmayerovo jugoslavenstvo, pribijeno na relikvijarni križ nacio-
nalnoga praznika, svedeno na običnu obmanu. (Dan Strossmayerova ro-
đenja, 4. II, službeno je slavljen u Kraljevini Jugoslaviji kao dan znano-
sti i umjetnosti).

To je i razdoblje u kojem dolazi do pokušaja stvaranja jedinstvene Ju-
goslavske akademije sa sjedištem u Beogradu, s beogradskom, zagre-
bačkom i ljubljanskom sekcijom, koja bi nastala spajanjem postojećih
akademija (Jugoslavenske i Srpske), a primila bi naknadno i određeni
broj članova iz Slovenije. Povod je bio inicijativa za osnivanje Slovenske
akademije. Jugoslavenska je akademija, u vezi sa zamisli o osnivanju jed-
ne centralne akademije u Beogradu, veoma argumentirano i oštro reagi-

noj bibliografiji, koja bi se, po mogućnosti, odnosila i na druge slavenske narode,
izdavanju zajedničke publikacije o matematičkim i prirodoslovnim radovima na
jednom od svjetskih jezika, štampanju publikacija u zajedničkoj štampariji, organizi-
ranju stalnih godišnjih sastanaka o znanstvenim pitanjima prema dogovoru i u tom
cilju osnivanju međuakademijskog odbora, uspostavljanju suradnje na umjetnič-
kom planu i organiziranju zajedničkih izložbi. Osim toga, dogovoreno je i o za-
jedničkim poduhvatima Srpske i Jugoslavenske akademije, kao što su podržani i
zahtjevi pojedinih akademija, odnosno Slovenskog učenog društva, Kraljevskoj
vladi u Beogradu da osigura potrebna sredstva i za rad na stručnim rječnicima,
tj. najprije za pribiranje terminologijske građe, za rad na češko-srpskohrvatskom
i srpskohrvatsko-češkom rječniku, za nastavak rada na izdanju Rječnika hrvat-
skoga ili srpskoga jezika itd., itd. *Ljetopis JAZU* za godinu 1921, sv. 36, Zagreb
1922, 17—31.

²⁷ *Ljetopis JAZU* za godinu 1920, sv. 35, Zagreb 1921, 32.

²⁸ Vidi: M. Mirković, *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918—1941*, Naklad-
ni zavod Hrvatske, Zagreb 1950, 15 i dr.

rala, a prijedlog nije bio prihvatljiv ni za Srpsku akademiju.²⁹ To sve skupa nije omelo dobru suradnju tih triju naših najstarijih akademija.

U toku 1939. godine u Jugoslavenskoj je akademiji pokrenuta akcija da se njezino ime promijeni i ona nazove Hrvatska akademija. Na sjednici krajem godine većina je članova taj prijedlog usvojila, premda je bilo sumnji u regularnost donošenja zaključka. Banske vlasti Banovine Hrvatske (ban dr. Ivan Šubašić) nisu odgovarajući prijedlog Akademije uzele u postupak s obrazloženjem da »zaključak nije stvoren u skladu s Akademijinim pravilima i da ... konačnu odluku o tom treba da donese Hrvatski sabor«.³⁰ Kako do saziva Sabora nije došlo, nije bilo ni rasprave, pa tako ni promjene imena.

Može se još samo dodati da je Jugoslavenska akademija u to vrijeme bila pod snažnim utjecajem složenih i konfliktnih društvenih i političkih prilika neposredno prije sloma i rasula Kraljevine.

b. O Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti

Nakon kapitulacije Jugoslavije i pripajanja njezinih dijelova okupacijskim silama, u Jugoslavenskoj akademiji smatralo se da je moguće osigurati kontinuitet rada ako se sankcionira promjena imena, pa je u tom smislu upućena molba ustaškim vlastima.³¹ Međutim, već 12. VII. 1941. godine potpisana je »Zakonska odredba« kojom se osniva Hrvatska akademija, a Jugoslavenska prestaje postojati.³²

Pomisao o kontinuitetu pokazala se kao naivna iluzija. Hrvatska akademija stavljena je »pod osobitu zaštitu NDH«, a njezini članovi (izuzimajući počasne i dopisne) mogli su biti »pripadnici drugih naroda« (osim hrvatskoga), samo, kako se tamo navodi, »ako su osobito zaslužni za hrvatski narod«.³³

Od prvog trenutka ustaški je pokret u NDH stavio do znanja da mu je rasistička ideologija polazište, a svrha stvaranje »čiste hrvatske nacije« i »čistog hrvatskog životnog prostora«.³⁴

Ostvarivanju toga cilja imala je poslužiti i Hrvatska akademija.

»Najznačajniji« skup koji je Hrvatska akademija održala bila je svečana sjednica posvećena godišnjici NDH (11. IV. 1942), a najveće umjetničke izložbe (u prostorima Strossmayerove galerije) bile su »Njemačka plastika sadašnjosti« (od travnja do lipnja 1942) i »Slikarski dojmovi s

²⁹ Vidi: Jedna ili tri akademije, članak u beogradskoj »Pravdi« od 5. IX. 1929. i osvrt zagrebačkog »Obzora« od 7. IX, te odgovor predsjednika JAZU Gavre Manojlovića, također u »Obzoru« 16, 17, 18. i 19. IX. iste godine.

³⁰ Prema: Ljetopis JAZU, 53, 1939/40, 43.

³¹ Ljetopis Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 1941–43. god., br. 54, str. 202.

³² »Narodne novine«, br. 76, 15. VII. 1941.

³³ Ljetopis HAZU, op. cit., prilog str. 1 i 2.

³⁴ Prema: F. Jelić-Butić, Ustaše i NDH 1941–45, Liber i Školska knjiga, Zagreb 1977, 314.

ratišta» (srpanj i kolovoz 1942). Njemačko poslanstvo zahvalilo je Akademiji na susretljivosti, navodeći da je time »u zamašnoj mjeri bila omogućena njemačka kulturna promičba, a osobito upoznavanje zagrebačkog občinstva sa suvremenim njemačkim nastojanjima.«³⁵

Ustaške se vlasti, ipak, nisu suviše brižno odnosile prema svojoj Akademiji, financijska pomoć bila je minimalna, a s druge strane rekvirirali su već u srpnju 1941. stambene zgrade u Križanićevoj 3 (izgrađena 1939) i na današnjem Trgu žrtava fašizma br. 8, 10, 12 i 14. Od toga vremena pa do kraja rata te su zgrade bile sjedište jednog od najzloglasnijih i naj-zvjerskih fašističkih isljedničkih zatvora: »ustaške nadzorne službe«, polazne stanice za Savsku cestu, Lepoglavu, Jasenovac ...

Hrvatska akademija objavila je u četiri godine 18 knjiga (11 knjiga »Rada«, jednu »Stari pisci hrvatski«, 5 »Djela« i jedan »Ljetopis«), pretežno rukopisa pripremljenih za vrijeme Jugoslavenske akademije, koji su rezultat prijašnjih istraživanja. Međutim, bilo je i nekoliko novih radova koji su bili na pozicijama rasizma i nacionalsocijalizma.³⁶

Slomom sila Osovine nestalo je ustaške vlasti, a time je ukinuta i Hrvatska akademija. Drukčije i nije moglo biti: Hrvatska je akademija bila ustaška tvorevina i u svom ukupnom javnom djelovanju se s njima identificirala, što znači i onda kada je postala sasvim očita uloga ustaša kao kvislinškog faktora Osovine na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine, kad je teror, kao osnovna metoda vlasti u najčudovišnijim oblicima, već bio doveo do masovnog ubijanja i stradanja hrvatskoga stanovništva.

Formalno je Hrvatska akademija ukinuta odlukom AVNOJ-a (od 3. II. 1945) kojom su poništene sve odredbe okupatorskih vlasti na području Jugoslavije.

4. Akademija u socijalističkoj Hrvatskoj i Jugoslaviji

a. Obnova rada

Poslije oslobođenja prilazi se obnavljanju rada Jugoslavenske akademije. Imenovano je najprije (25. IV. 1946) privremeno tijelo za vođenje poslova s osnovnim zadatkom izrade novih pravila, koja će, kako stoji u odluci, »odgovarati današnjim narodnim potrebama i temeljnim načelima osnivača Jugoslavenske akademije Josipa Jurja Strossmayera«. Privremeni je odbor na osnovi odluke Ministarstva prosvjete od 25. I. 1947. godine utvrdio prave članove iz reda članova JAZU početkom 1941. godine (prema stanju 10. IV. 1941) i izabrao je nove članove (11. II. 1947), a

³⁵ Ljetopis HAZU, op. cit., 91.

³⁶ Od 29 članova imenovanih 1941. godine, njih 22 bili su članovi JAZU. (Poslije oslobođenja samo su četvorica tih članova izabrani ponovno u JAZU, i to: Vladimir Nazor, književnik; Dragutin Boranić, filolog; Željko Marković, matematičar i nešto kasnije Ljubo Babić, slikar (1950). Vladimir Nazor je nekoliko puta 1942. godine prisustvovao sjednicama Umjetničkog razreda i nakon toga, od 19. XI. 1942. otišao u partizane.

zatim je sazvaio izvanrednu glavnu skupštinu na kojoj je (4. III. 1947) za predsjednika izabran Andrija Štampar, za potpredsjednika Miroslav Krleža. Na toj je skupštini utvrđen i prijedlog novog Zakona o Akademiji, koji je Sabor Narodne Republike Hrvatske usvojio 13. XII. 1947.³⁷

U obrazloženju Zakona rečeno je da se taj zakon o Jugoslavenskoj akademiji »po svojoj osnovnoj zamisli« ne razlikuje od onoga iz njezina početka, tj. »da naučno i umjetnički djeluje na dobrobit svih jugoslavenskih naroda, povezanih danas kulturno i politički od Soče do Crnoga mora«. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti kao najviša znanstvena i umjetnička ustanova NR Hrvatske ima osnovni zadatak »da svestrano promiče znanost i umjetnost s osobitim obzirom na zemlje i narode FNRJ, a naročito na prilike i potrebe hrvatskoga naroda«.³⁸

Ovaj povijesni kontinuitet Jugoslavenske akademije posebno je obrazložen na svečanoj sjednici povodom 80. godišnjice Akademije (28. XII. 1947), kojom je prilikom izvršen izbor maršala Tita za počasnoga člana. U svojem govoru predsjednik JAZU Andrija Štampar, uz ostalo je rekao:

»Davno su već nestali oni dani, kada je pred više od stotinu godina počela borba za osnivanje ove Akademije, pa ipak postoji neka duboka veza između one političke i kulturne borbe za Akademiju i ove naše današnje svečane sjednice, kada smo se sastali da proglasimo izbor maršala Tita. Maršala Tita izabrali su svi odjeli naše obnovljene Akademije jednoglasno, na temelju našeg zajedničkog naučnog i političkog uvjerenja, da članstvo ovog počasnog člana naše Akademije predstavlja završnu formulu jednog teškog i krvavog procesa, a što će ga historija označiti borbom za oslobođenje našeg naroda« ...

»... Akademija želi da izborom maršala Tita za svoga člana manifestira pred svim našim prošlim i budućim pokoljenjima, da ostaje lojalnim izvršiocem naučne i umjetničke oporuke naših osnivača, vjernim tumačem idejnih, narodnih, hrvatskih i jugoslavenskih tradicija i graditeljem svjetlije i sretne budućnosti svih naših naroda.

»... Maršal Tito je zamisao našega hrvatskog političkog i kulturnog oslobođenja doveo do pune pobjede u punom smislu ovog idealnog pojma: tj. isto tako bugarskim, slovenskim, makedonskim, kao srpskim i hrvatskim ... On je između naših političkih ličnosti, prvi, koji je hrvatstvu državnost, nezavisnost i suverenitet proširio na sve krajeve u kojima naš narod živi, i prvi u našoj povijesti, koji je Majci Domovini vratio sve njene otrgnute gradove, otoke i pokrajine: prije svega Dalmaciju s Lastovom i najslavnijim gradom naše prošlosti: Zadrom, zatim Kvarner sa Cresom, sa svim otocima i Rijekom, i na kraju staru, glagoljašku našu Istru, koja je na to ujedinjenje čekala vjekovima ...

... Hrvatski sabor, koji je donio naš novi Akademijski zakon, djeluje na temelju Ustava NRH, a taj je u okviru Ustava FNRJ samo jedan od klasičnih dokaza kako su sva naša do jučer još prividno nepremostiva na-

³⁷ »Narodne novine«, 111, 17. XII. 1947.

³⁸ Prema: *Ljetopis JAZU*, 54, Zagreb 1949, 48—49, citati iz govora Nikole Sekulića, ministra pravosuđa NRH.

cionalna pitanja prevladana u suvremenom i naprednom obliku idealne južnoslavenske političke i kulturne zajednice. Ta zajednica bila je idealom naših osnivača, ona je danas ostvarena, a na nama je i na našim budućim pokoljenjima, da je razvijemo do pune i harmonične sinteze onoga jugoslavenstva i slavenstva, koje je od Pribojevića i Gundulića i Križanića do našega Tita inspiriralo pokoljenja.«³⁹

Ovim riječima ne bismo imali ništa dodati ni danas.

Na takvim programskim osnovama Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti nastavila je svoju djelatnost, koju je postupno proširivala i obogaćivala novim sadržajima.

Nakon toga rad je Akademije intenziviran i proširen. Ojačana je materijalna i kadrovska osnovica, a uz buduća istraživanja na područjima koja su tradicionalna, zapaženo mjesto zauzela je nova problematika koju je nametao brz razvoj društva. Osim toga cjelokupna djelatnost Jugoslavenske akademije razgranala se i povezala u stalnim (institucionaliziranim) i u povremenim oblicima s nizom znanstvenih i kulturno umjetničkih središta i organizacija, na uspostavljanje kojih je i sama znatno utjecala, te s velikim brojem privrednih organizacija.

Obilježavajući 100. obljetnicu 1966, predsjednik Grga Novak u prigodnom referatu s ponosom se mogao osvrnuti na rezultate koje je Jugoslavenska akademija postigla u tom razdoblju.⁴⁰

b. Članstvo, organizacija i metode rada

Najveće su bogatstvo Akademije njezini članovi. Oni su pokretači i organizatori svih djelatnosti, istraživači i nosioci projekata, organizatori i koordinatori svih oblika suradnje. Jugoslavenska akademija uvijek se rukovodi visokim kriterijima u izboru svojih članova. Njezini članovi bili su, kao što su i danas, vodeće ličnosti hrvatske, jugoslavenske i svjetske znanosti i kulture.

Broj članova se postepeno povećavao, što je uvjetovao razvitak znanosti i umjetnosti u nas i u međunarodnim razmjerima.

Danas Jugoslavenska akademija ima 57 redovnih članova, 66 izvanrednih, 59 inozemnih dopisnih članova, 52 dopisna iz SFRJ, te 86 članova suradnika.

Osnovne organizacijske jedinice Akademije u kojima se odvija i koordinira cjelokupni znanstveni i umjetnički rad jesu Akademijini razredi. Pri osnivanju bila su samo četiri razreda (historičko-filološki, filozofičko-juridički, matematičko-prirodoslovni i umjetnički). Tako je ostalo sve do 1941. godine, s time što je umjetnički razred otpočeo rad tek 1919. godine. Razvoj znanosti i umjetnosti, te nastajanje novih znanstvenih po-

³⁹ Ibid., 56, 58, 60. i 61.

⁴⁰ Vidi o tome u: Spomenica JAZU 1866—1966, izdanje JAZU, Zagreb 1966,

dručja i disciplina, nametnuo je potrebu njihova raščlanjivanja i proširivanja, tako da danas Akademija ima osam razreda, u kojima su obuhvaćena gotovo sva područja suvremene znanosti i umjetnosti.^{40a}

Istraživačka djelatnost Akademije pretežno se obavlja u zavodima i drugim znanstvenim, te u muzejsko-galerijskim jedinicama ili u njihovoj organizaciji. U toku svoga razvitka Jugoslavenska akademija je osnovala i uvela u život velik broj znanstvenih, umjetničkih i kulturnih institucija i organizacija, a mnogima je bila i suosnivač. U razvitku moderne hrvatske znanosti i kulture Jugoslavenska akademija je bitan činilac, a i kasnije, kad je prirodni tok doveo do samostalnog razvoja ili izdvajanja pojedinih institucija, uvijek je ostala duboka povezanost. Ona se i dalje nastavlja.

Danas Jugoslavenska akademija ima 45 znanstvenih, muzejsko-galerijskih jedinica i drugih ustanova koje su bazične za znanstvena istraživanja, uključujući znanstvene savjete. Njezine se znanstvene jedinice pretežno nalaze u Zagrebu (33), ali ih je razmjerno velik broj i u drugim gradovima Hrvatske (12), i to: Dubrovniku (s Cavtatom i Trstenom), Orebiću, Splitu, Zadru, Rijeci (s Pulum), Osijeku, Vinkovcima i Varaždinu.

Radi se o relativno malim istraživačkim i muzejsko-galerijskim jedinicama, koje u najvećoj mjeri svoje programe ostvaruju okupljanjem šireg kruga vanjskih suradnika. Zatim, relativno su visoko zastupljeni zavodi koji se bave povijesnim istraživanjima i pomorstvom, jezikom i književnošću, prirodoslovnim istraživanjima. To je povezano s nastavljanjem istraživanja na tzv. tradicionalnim područjima rada Akademije, tj. nacionalne povijesti i narodnog jezika, prirodnog bogatstva i umjetničkog blaga. S tim u vezi mogu se spomenuti: Zavod za povijesne znanosti, Zavod za pomorsko pravo, historiju i ekonomiku pomorstva, Zavod za arheologiju, Etnološki zavod, Zavod za lingvistička istraživanja, Zavod za književnost i teatrologiju, Zavod za ornitologiju, Zavod za paleontologiju i geologiju kvartara, Zavod za povijest prirodnih, matematičkih i medicinskih znanosti, Kabinet za arhitekturu i urbanizam, svi u Zagrebu. Zatim zavodi za povijesne i druge srodne znanosti postoje u Dubrovniku, Splitu, Zadru i Rijeci. U novije vrijeme osnivaju se jedinice kojima je težište na suvremenoj problematici, kao što su: Zavod za ekonomska istraživanja, Zavod za političke, pravne i sociološke znanosti »Juraj Križanić«, Zavod za proučavanje strukture i funkcije osjetnih organa, Zavod za istraživanje i standardizaciju imunoloških supstancija, Zavod za istraživanje korozije i desalinaciju (u Dubrovniku), Zavod za muzikološka istraživanja (u Zagrebu), te zavodi za znanstveni rad u Osijeku, Vinkovcima (centar) i Varaždinu.

^{40a} Ti razredi su: za društvene znanosti (I. razred); za matematičke, fizičke, kemijske i tehničke znanosti (II. razred); za prirodne znanosti (III. razred); za medicinske znanosti (IV. razred); za filološke znanosti (V. razred); za suvremenu književnost (VI. razred); za likovne umjetnosti (VII. razred); za glazbenu umjetnost i muzikologiju (VIII. razred).

Među muzejsko-galerijskim jedinicama prije svega treba spomenuti Strossmayerovu galeriju starih majstora (sa 698 umjetnina, pretežno slika), koja je nedavno obilježila 100. obljetnicu, zatim Kabinet grafike s veoma vrijednim fundusom, u kojem je pohranjena i čuvana Valvazorova zbirka zagrebačkog Kaptola, te Gliptoteku s oko 11.000 eksponata. Izvan Zagreba su Muzej i zbirka Baltazara Bogišića u Cavtatu, Pomorski muzej u Dubrovniku i druge manje jedinice.

Posebno mjesto u istraživačkoj djelatnosti Jugoslavenske akademije imaju znanstveni savjeti, koji su osnovani u novije vrijeme, i to: Znanstveni savjet za naftu, Znanstveni savjet za desalinaciju, Znanstveni savjet za daljinska istraživanja i fotointerpretaciju, Znanstveni savjet za zaštitu prirode i Znanstveni savjet za pomorstvo. Takav karakter ima i Odbor za narodni život i običaje, Centar za kemiju organskih prirodnih spojeva i Jugoslavenski centar za kristalografiju, te na određeni način i Internacionalni komitet za istraživanje boksita, glinice i aluminija (ICSO-BA). Članovi tih savjeta su, osim članova Akademije, pojedinci i institucije (u velikoj mjeri privredne organizacije) iz Hrvatske i cijele Jugoslavije. Na taj način Akademija okuplja velik broj prije svega mladih istraživača na jedinstvenom programu, što ima krupno značenje za znanstveni pristup ekonomskom i tehnološkom razvitku. Iskustva dosad stečena u tom radu uvjerila su nas da je to prikladan oblik uključivanja Akademije u aktualne probleme društva, koji omogućuje ne samo široku razmjenu informacija već stimulira napore da se znanstvene spoznaje primjenjuju u praksi i djeluju u pravcu punijeg iskorištavanja znanstvenih potencijala. U Jugoslavenskoj akademiji, izvan nje, već postoje inicijative za proširivanje tih oblika rada. U ovom času osobito su aktualni naponi za osnivanje savjeta za promet, savjeta za poljoprivredu i šumarstvo te za turizam.

Od samoga početka Akademija je posebno značenje pridavala Knjižnici i Arhivu, koji imaju izuzetno vrijedan i u velikoj mjeri neobrađeni fundus rijetkih knjiga, dragocjenih rukopisa i drugih dokumenata. Fond knjižnice povećan je u proteklih 40 godina za više od 150.000 primjeraka.

Siručne službe, organizirane u samoupravne radne zajednice, bitan su činilac u radu i djelovanju Akademije. Uzimajući u obzir opseg poslova koje one treba da obave, može se kazati da su pojedini sektori stručnih službi izuzetno opterećeni.⁴¹

⁴¹ Osnovne su jedinice: za obavljanje općih, upravnih i pravnih poslova, finansijsko-ekonomski sektor, odjel za međuakademijsku, međunarodnu suradnju i informacije, jedinica za izdavačku djelatnost, služba za zaštitu i održavanje imovine i kulturnih dobara Akademije i druge. Tajnik Akademije (Slobodan Kaštela) rukovodilac je stručnih službi. Zaposleno je oko 270 radnika u svim jedinicama (tj. prema sadašnjem stanju u sve tri radne zajednice: zajedničkih stručnih službi, Istraživačkog centra i muzejsko-galerijskih jedinica, u Zagrebu i drugim centrima).

Na čelu Akademije je Predsjedništvo od 17 članova, koje bira Skupština.⁴²

Jugoslavenska akademija je smještena pretežno u zgradama visoke spomeničke vrijednosti.⁴³

U većem broju tih zdanja, u proteklim godinama, smišljenom politikom, racionalnim korišćenjem sredstava i zalaganjem stručnih službi izvršeni su značajni zahvati saniranja i osposobljavanja za normalno korišćenje. Međutim, oštećenost nekih objekata uzrokovana vremenom i nebrigom, a u nekim slučajevima i vandalskim ponašanjem korisnika u prijašnjim vremenima (što se osobito odnosi na Narodni dom i Strossmayerov trg 2), takve je naravi da bi bila neophodna znatno veća pomoć zajednice. Čini se da nije problem toliko u pomanjkanju sredstava za znatnost i kulturu, koliko u njihovom razumnijem korišćenju.

c. Znanstveni projekti, skupovi i izdanja Akademije

Jugoslavenska akademija od početka je nastojala da rezultate svojih znanstvenih istraživanja učini što je moguće više i prije dostupnim javnosti i znanstvenoj kritici. U tu svrhu pokretane su različite edicije, od kojih se veći broj zadržao do danas. Također je bila praksa, a ona i danas traje, da se prije objavljivanja osnovni nalazi izlažu javno na sastancima u Akademiji, a u novije vrijeme veoma se raširilo održavanje znanstvenih skupova, osobito o temama od šireg interesa, uvijek s namjerom da se pripremljeni radovi objave u zbornicima i u redovitim ili posebnim edicijama.

Rezultati znanstvenih istraživanja Jugoslavenske akademije u proteklih su 120 godina doista impresivni. Mjereno brojem objavljenih radova, s napomenom da u Akademiji nije uobičajeno ponavljanje naslova, oni su obuhvaćeni u 2.431 knjigu (od 1866. do kraja 1985) na 561.718 strana, od čega je 1.578 knjiga objavljeno u proteklih 40 godina (od 1946, zapravo 1947. do kraja 1985) na 368.585 strana. Posljednjih 20 godina slijed izdavanja je ubrzan, a najveći intenzitet ostvaren je u proteklih 10 godina, kad se objelodanjuje prosječno jedna knjiga u tjednu (svakih sedam dana). U povodu 120. obljetnice objavili smo »Popis izdanja Jugoslavenske

⁴² Skupština bira i četiri člana Uprave, dok petog bira Predsjedništvo. U ovom mandatnom razdoblju članovi Uprave su: Jakov Širotković, predsjednik, Andre Mohorović i Marin Franičević, potpredsjednici, Hrvoje Požar, glavni tajnik i Rudolf Filipović.

⁴³ To su palača Akademije (Zrinski trg 11), zgrada na uglu Ulice braće Kavurića i Strossmayerova trga i zgrada bivšeg Narodnog doma u Opatičkoj 18, što su sve spomenici prve kategorije. Ljetnikovac Sorkočević u Dubrovniku spomenik je nulte kategorije (u njemu je Zavod za povijesne znanosti), a prve su kategorije još Akademijine zgrade: u Dubrovniku samostan sv. Jakova, u Cavtatu Knežev dvor, u Trstenom ljetnikovac Gučetić i u Splitu palača Milesi. Zgrada na Strossmayerovom trgu 2 (Arhiv i zavodi), te u Medvedgradskoj 2 (Gliptoteka) spomenici su druge kategorije. Akademija raspolaže i s nekoliko drugih zgrada u Zagrebu i na jadranskoj obali.

akademije od 1866. do 1985«, koji će biti prikazan sutra pri otvaranju prigodne izložbe, koji prvi put omogućuje puni uvid u izdanja Akademije.⁴⁴

U proteklih 20 godina Akademija je održala preko 120 znanstvenih skupova, simpozija i savjetovanja, pretežno kao jedini organizator, a u manjem broju uz suradnju drugih znanstvenih organizacija.

Kao primjer mogu se navesti skupovi (po redoslijedu održavanja):

a) o znamenitim ličnostima: Marinu Getaldiću, Marinu Držiću, Ljudevitu Gaju, Nikoli Koperniku, Jurju Dalmatincu, Đuri Daničiću, Matiji Vlačiću, Nikoli Tesli, Mavru Vetranoviću, Slavi Raškaj, Andriji Mohorovičiću, Jurju Juliju Kloviću, Pavlu Markoviću, Ivanu Zajcu, Ivi Vojnoviću, Danteu, Jurju Križaniću, Ivanu Meštroviću, Matiji Antunu Reljkoviću, Franji Ksaveru Kuhaču, Ćirilu i Metodu, Miroslavu Kraljeviću i Josipu Račiću;

b) o problemima naših krajeva i gradova: Makarskom primorju, Lici, Slavoniji, Osijeku, Slavonskoj Požegi, Karlovcu, Lepoglavi, Varaždinu, Pazinu, Virovitici, Rabu;

c) u povodu značajnih povijesnih događaja o: osnutku Jugoslavije, raspadu Austro-Ugarske, Vojnoj krajini, Petrovoj gori u NOB, Poljičkoj republici, Kalničkom području u NOB, Hrvatsko-ugarskoj nagodbi, istarskom preporodu i istarskom razvodu, o značenju partizanskog rata i skupljanju građe iz NOB, o NOB i socijalističkoj revoluciji u Hrvatskoj, natpisu kraljice Jelene, hrvatskom narodnom preporodu;

d) o pojedinim znanstvenim problemima: koroziji, o pitkoj vodi iz mora i opskrbi vodom na kršu, imunobiologiji i interferonu (niz skupova), o energetici i nafti (više skupova), o kompleksnoj naftno-geološkoj problematici podmorja i priobalnih dijelova Jadrana, alergolozama respiratornog trakta, o glagoljici i glagoljskim natpisima, o prometnom povezivanju Zagreba s morem, Rijeke i Zadra sa zaleđem, o kompleksnim problemima kranijskih živaca u kliničkoj onkologiji, malignim tumorima glave i vrata, drugom svjetskom ratu i miru, o valorizaciji Jadranskog mora, o estetici i sociologiji muzike, seljačkim bunama, prometnoj problematici Zagreba, o čakavskom, kajkavskom i štokavskom narječju, o energetske elektronici, o materijalnom i društvenom razvoju SRH do 2000. godine, o ljudskom okolišu u Zagrebu, integralnoj fotointerpretaciji, o cestovnoj traumi, o domaćoj tehnologiji u preradi nafte i petrokemiji, rudarskoj i naftnoj renti, o hrvatskoj knjizi od glagoljskog prvotiska do sredine 16. stoljeća, o povijesnoj dijalektologiji, samoupravljanju i pravu, o položaju, pravima i interesima Jugoslavije u odnosu na konvenciju o pravu mora, o Povaljskoj listini i Povaljskom pragu, o tehnici i sigurnosti prometa, o zaštiti Malostonskog zaljeva, prometnom povezivanju Podunavlja s Jadranom (potrebe i interes Slavonije i Baranje), o jezičnim i stručnim pitanjima terminologije, međunarodnim aspektima plovni putova na Jadranu, niz skupova o problematici kazališta (12) itd.

⁴⁴ Vidi: Popis izdanja JAZU, 1867—1985, Zagreb 1986.

Posljednjih godina sve više ima primjera da inicijativa za takve skupove dolazi od strane pojedinih organizacija iz različitih središta SR Hrvatske. To se može shvatiti prije svega kao izraz proširene svijesti da je znanstveni pristup problemima jedini put koji vodi pravim rješenjima.

Nesumnjivo je najveće djelo koje je stvoreno u Jugoslavenskoj akademiji »Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika«. O njegovim počecima već je nešto rečeno. Rad na »Rječniku« trajao je cijelo stoljeće. Objavljeno je 97 svezaka u 23 knjige enciklopedijskog formata na 22.000 strana. Obradeno je oko 250.000 natuknica, a iskorišteno je više od 400 izvora. Takav je podvig veoma rijedak i u svjetskim razmjerima. Stvorena je tako najbogatija riznica podataka o hrvatskom ili srpskom jeziku, u prvom redu o njegovoj zakladi riječi sačuvanoj u pisanim spomenicima kroz punih deset stoljeća, ali isto tako o njegovoj sintaksi i stilistici, o morfologiji i tvorbi riječi, o fonologiji, onomastici i etimologiji. Pokazan je u punoj mjeri njegov dijalekatski različito stiliziran književni izraz, u prvom redu štokavski i čakavski, a kasnije (posljednjih 30 svezaka) i kajkavski. Prirodno je stoga što je takvo leksikografsko djelo ocijenjeno u slavistici najvišim ocjenama, a dobilo je i naše najviše društveno priznanje — nagradu AVNOJ-a (1977. godine).

Potreba za dopunama Akademijina »Rječnika« pokazala se već u toku rada, ali se na tome intenzivnije radi posljednjih deset godina. Već je skupljeno oko 400 tisuća pojavnica iz starih i novih izvora, izrađena je nova koncepcija dopuna i posao je toliko napredovao da se može uskoro očekivati prvi svezak od oko 10 planiranih.⁴⁵

Moram još spomenuti izvanredno leksikografsko djelo »Leksikon srednjovjekovnog latiniteta« (»Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae«, JAZU, Zagreb 1973—1978).

»Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti« je najznačajniji znanstveni časopis u Hrvatskoj i s najdužim kontinuiranim izlaženjem. Prethodili su mu »Arkiv za povjestnicu jugoslavensku« (izlazio od 1851. do 1875), pod uredništvom Ivana Kukuljevića, a obrađivao je uglavnom povijesnu tematiku. Drugi je bio »Književnik«, prema podnaslovu — časopis »za jezik i poviest hrvatsku i srpsku i prirodne znanosti«, a pokrenuo ga je Franjo Rački. Izlazio je samo tri godine: 1863—1866, tj. do osnutka Akademije.

»Rad« je u početku bio jedina edicija u kojoj su objavljivani ne samo svi rezultati znanstvenih istraživanja članova Akademije već i podaci o

⁴⁵ »Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika« Petra Skoka, izdan u četiri knjige (1971—1974) svojevrsna je dopuna Akademijina (Velikog) rječnika. To je prvi i najopsežniji etimološki rječnik našega jezika rađen u obliku tzv. etimologijskih grozdova, sa znanstvenim objašnjenjima porijekla riječi i njihova značenja u kojima je i izvanredna poredbeni građa iz mnogih indoevropskih i drugih jezika. Potreba za izradom »Rječnika hrvatskoga kajkavskog književnog jezika« pokazala se, također, u toku rada na »Velikom« rječniku. Ta se namjera, međutim, počela tek u novije vrijeme ostvarivati, pa su u protekle dvije godine (1984. i 1985) objavljena prva dva sveska velikog formata (A do drištavica). Počeo je, također, i rad na projektima »Rječnik čakavskoga narječja« i »Rječnik hrvatskih kajkavskih govora«.

drugoj njezinoj djelatnosti. Nakon pokretanja »Ljetopisa« 1877. godine »Rad« objavljuje samo znanstvene priloge, kako je ostalo sve do danas. U početku je bila namjera da se objavljuju četiri broja godišnje, što je u prvih dvadeset godina i premašivano. Kako je istraživački rad neprekidno napredovao nastala je potreba za posebnim edicijama. »Rad« je ipak ostao i dalje osnovni znanstveni časopis Akademije i zadržao je slijed izlaženja. Od broja 60 objavljuje se u nizovima (po razredima), ali je zadržao jedinstvenu numeraciju. Do danas je objavljeno 418 brojeva »Rada«, s 2.362 objavljena priloga.

Spomenuo bih još i časopis za suvremenu književnost »Forum«, koji je u dvadeset petoj godini izlaženja.

Uz navedene edicije, rezultati znanstvenih istraživanja Akademije objavljuju se u nizu drugih: pojedinih razreda, znanstvenih i umjetničkih jedinica, znanstvenih savjeta i skupova. »Ljetopis Jugoslavenske akademije« koji od 1888. izlazi, uz male izuzetke, svake godine, dobar je izvor obavijesti o cjelokupnoj djelatnosti Akademije i njezinih članova (pred izlaženjem je broj 89. za 1985. godinu), kao što su u novije vrijeme i »Vijesti Jugoslavenske akademije«, koje ulaze u sedmu godinu izlaženja.

U Akademiji se danas radi na oko 150 znanstvenih projekata, od kojih je preko 80 u osnovnom programu.

Veći dio tih projekata su dugoročnija istraživanja koja imaju karakteristike sinteza, kao što su: Fosilni ljudi na tlu Hrvatske, Tektonika Hrvatske, Korpus dokumenata i natpisa o razvitku materijalnih i duhovnih uvjeta života u nas, Graditeljstvo i umjetnost starohrvatskog doba, Život i tradicionalna kultura Hrvata, Povijest Istre, Codex diplomaticus, Glagoljski natpisi, Teorija i politika ekonomskog razvoja socijalističke Hrvatske i Jugoslavije, Ekonomski položaj udruženog rada u Jugoslaviji, Hrvatskoj i Zagrebu, Demografska povijest stanovništva SRH, Svjetsko bankarstvo, Cestovna trauma u Hrvatskoj, Očuvanje genofonda poljoprivrednog bilja i šumskog drveća, Dopune rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika, Rječnik hrvatskoga kajkavskog književnog jezika, Sabrana djela Jurja Križanića, Sabrana djela Ive Vojnovića, Dinka Šimunovića i Ksavera Šandora Đalskog, Naselja i kulture prethistorijskog i antičkog razdoblja na otocima srednjeg i sjevernog Jadrana, Izolacija i sinteza biološki aktivnih prirodnih organskih spojeva, Opća teorijska istraživanja živih sustava, Nacrt gramatike hrvatskoga književnog jezika, Dopuna i redakcija Benešićeva rječnika. Dijelovi ovih projekata postupno se objavljuju.

Na umjetničkom sektoru važno područje rada su izložbe. U proteklih 10 godina održano je preko 70 izložbi, od kojih bih spomenuo: Sto godina Strossmayerove galerije, Francisco Goya i španjolski grafičari, skulpture Ivana Meštrovića, retrospektivna izložba Branimira Deškovića, izložba portreta Antuna Augustinčića, reprezentativna izložba Ernsta Barlacha, medaljarstvo i sitne plastike »memorijal Ive Kerdića«, Dobitnici nagra-

de Kollwitz, godišnje izložbe grafike, trijenali hrvatskoga kiparstva i izložba slikara i kipara članova Akademije u sklopu obilježavanja 120. obljetnice.

d) Međunarodna i međuakademijska suradnja

Jugoslavenska akademija ima dugu tradiciju u međunarodnoj znanstvenoj i kulturnoj suradnji. Ona se odvija u različitim oblicima, ali je osobito stabilna i razvijena u razmjeni vlastitih izdanja s mnogobrojnim akademijama (36), srodnim ustanovama i specijaliziranim bibliotekama u velikom broju zemalja u svijetu (s 406 institucija, 44 zemlje na pet kontinenata). Takva je suradnja izuzetno značajna za poticanje i razvijanje svestrane razmjene znanstvenih dostignuća i zbližavanje naroda. To je na liniji tradicionalnih nastojanja Jugoslavenske akademije i od interesa je za razvitak znanosti i umjetnosti u nas, kao što je i prilog daljem jačanju ugleda socijalističke Jugoslavije u svijetu, širenju znanstvene istine o njezinoj prošlosti i sadašnjosti.

Savjet akademija nauka Jugoslavije osnovan je već 1948. godine i sada okuplja svih osam akademija. Savjet akademija pokrenuo je mnoge inicijative radi razvijanja bolje i raznovrsnije međuakademijske suradnje, koja se koordinira preko brojnih međuakademijskih odbora i u drugim oblicima rada. Naša je Akademija veoma angažiran sudionik u tome radu (brine se za 17 međuakademijskih odbora), koji ima značajan udio u cjelokupnoj aktivnosti društva, u poticanju i obogaćivanju znanstvenog rada i kulturne suradnje.

Na kraju želio bih kazati da Jugoslavenska akademija, kao najviša znanstvena i umjetnička ustanova u SR Hrvatskoj, na svoje mjesto u društvu ne gleda kao otuđeni promatrač, već kao aktivni sudionik u naporima da znanost i kultura postanu svojina cjelokupne zajednice s ciljem da time trajno pridonosi svestranom razvitku društva, boljem i humanijem življenju.

Obilježavanje 120. obljetnice, pod visokim pokroviteljstvom Sabora SR Hrvatske, prilika je da se podsjetimo kako je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti uvijek okupljala najveće umove hrvatskoga naroda, velike ličnosti znanosti i kulture srpskoga i drugih naroda slavenskoga juga. Oni su zajedničkim trudom dali djela neprocjenjive vrijednosti. Takva su nastojanja bila izraz spoznaje o znanosti kao pokretačkoj snazi društvenog napretka, ali i svijesti da se nacionalna sloboda i suverenitet ne mogu ni postići ni održati bez afirmacije vlastitoga kulturnoga nasljeđa, bez tijesne suradnje i povezanosti svih jugoslavenskih naroda, bez znanosti u službi naroda.

Ove povijesne pouke bit će Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti putokaz i u njezinu budućem radu.